

מנהיגות בלא רוח

דוד חזוני

הישראלים אינם רוויים נחת ממנהיגיהם. החיים הפוליטיים במדינה היהודית מעולם לא היו חסרי דופי, אך נדמה שבשנים האחרונות הם הגיעו לשפל חסר תקדים בעקבות מבול של שערוריות ומשברים. די להזכיר, בהקשר הזה, את הנסיגה מעזה, שעקרה אלפי משפחות מבתיהן בחבל קטיף ובכך דרבנה את אויבי ישראל בחזיתות רבות; את מלחמת לבנון השנייה, שבה מטרות ראויות הושמו לאל בגין מחדלים צבאיים ודיפלומטיים; ואת החקירות הפליליות שנפתחו נגד אישים רבים בצמרת המדינה, ובכללם הנשיא, ראש הממשלה, שר האוצר, שר המשפטים ואחרים. המצב כה חמור עד שהוא גורם לישראלים רבים לתהות שמא שורש הבעיה עמוק מששעורנו – שאולי אנו עדים להידרדרותם של החיים הציבוריים, והמנגנון שאמור לייצר מנהיגים ישרים ומוכשרים המתמסרים לשירות הכלל פשוט אינו מתפקד.

כיצד מצמיחים מנהיגים דגולים? כיצד נוטעים באנשים את השילוב של שיקול דעת, אומץ ודבקות במטרה, הדרוש כדי להנהיג? אם ברצונה של החברה להכשיר את הקרקע לצמיחת מנהיגים של ממש, טוב תעשה אם תשקיע בתחום אחד במיוחד – בחינוך, ובפרט בהשכלה הגבוהה. מנהיגות מתחילה באזרחים המודעים להיסטוריה, לרעיונות ולערכים של עמם וחשים כלפיהם מחויבות עמוקה. כדי לעצב אישים בעלי חכמה מדינית ותרבותית, על בתי הספר של האומה לצייד את מנהיגי המחר לא רק במיומנויות הנחוצות לפעילות פוליטית, דוגמת תורת הנאום וכושר ארגון, אלא גם בידע מעמיק בהיסטוריה, בספרות, בפילוסופיה, ובמקצועות אחרים הידועים כמכלול בשם "מדעי הרוח". מסיבה

זו, מוסדות אקדמיים מסוימים בחוץ לארץ, כגון אוניברסיטת קולומביה ואוניברסיטת שיקגו, מחייבים את הסטודנטים שלהם ב"תכנית לימודים בסיסית" – אוסף של קורסים העורכים לתלמידים היכרות עם נכסי צאן ברזל של התרבות המערבית. באופן זה, האוניברסיטאות ממלאות את חובתן לחברה ומטפחות את הדור הבא של אזרחים ועובדי מדינה, המצוידים בפרספקטיבה, בתבונה ובאופי החזק הדרושים לשירות הקהילות והאומות שלהם.

החזון שעמד ביסודה של המדינה היהודית ביטא אף הוא את השאיפה לעצב דור חדש של יהודים המסוגלים להנהיג את עמם בחייו הריבוניים החדשים. בנימין זאב הרצל ראה בעיני רוחו את כינונה של אוניברסיטה יהודית ואף השתדל אצל הסולטן העותמאני למען הקמתה בירושלים. חיים וייצמן טען, בדברים שכתב לרגל ייסוד האוניברסיטה העברית ב-1925, כי המוסד היהודי החדש "עניק בין כתליו חסות למורים ותלמידים חדורי תחושה שהם בונים כולם בית... לערכים יהודיים שלא רק יהיו הנשמה והמצפן של מאמצינו בפלשתינה, אלא גם יקרינו את השפעתו אל העולם, ויתרמו לאנושות". גם אלברט איינשטיין האמין שהאוניברסיטה היהודית ניחנה ביכולת "להמחיש ברוב בהירות את ההישגים שלהם מסוגלת הרוח היהודית". האוניברסיטה, הוא סבר, תהפוך "למרכז רוחני גדול שיזכה להוקרת האנושות המתורבתת בכל רחבי העולם".

מובן שאי-אפשר להגשים חזון כזה במדינה היהודית אך ורק באמצעות העתקת תכניות הלימודים במדעי הרוח כפי שהן נלמדות במוסדות לא-יהודיים. כיורשי המסורת שהולידה את המקרא ואת התלמוד, האמינו היהודים תמיד שבאמתחתם לא רק אורח חיים ייחודי, אלא גם מסר לאנושות, המעוגן באופן שבו הם תופסים את החיים, את המוסר ואת החוויה הדתית. הדבקות העילאית בהשקפת העולם הזאת היא שאפשרה ליהודים לאורך הדורות לסבול קשיים ורדיפות מבלי לנטוש את זהותם. גם אותם יהודים שידעו אך מעט על מורשתם הבינו שהם מגוננים על דבר מה יקר ערך – מסר בעל רלוונטיות נצחית לא רק עבור עמם, אלא עבור העולם כולו. כדי לטפח מנהיגי עתיד שקולים, בעלי מודעות היסטורית ומחויבות לייחוד יהודי, צריך היה לגבש תפיסה חדשה של מדעי הרוח, שניתן לכנותה "מדעי רוח יהודיים". תכנית לימודים כזאת אמורה הייתה למזג בין מכמני התרבות המערבית, שהן ישראל והן יהדות התפוצות רואות את עצמן כממשיכותיה, ובין אוצרות המסורת היהודית, למן המקרא והתלמוד ועד לספרות העברית המודרנית.

ברם, בדור האחרון השתבש דבר מה מהותי במרכיב המכריע הזה של המפעל הציוני. בעוד שהאוניברסיטאות הישראליות הצליחו להוציא מתוכן חוקרים ברמה עולמית בתחומים כמו מדעי הטבע וכלכלה, הלכו מדחי מדעי הרוח אל דחי, ולאחר הזנחה ארוכת שנים נכנסו לסחרור הרסני. קיצוצים חריפים בתקציב צמצמו את מספר התקנים האקדמיים והמלגות, ואת עיקר הנזק ספגו תכניות "בלתי רווחיות" במדעי הרוח. גם הספריות האקדמיות נפגעו, עקב קיצוץ בשיעור של חמישים עד שמונים אחוזים בתקציב רכישת הספרים וכתבי העת – עובדה המקשה על תלמידים לכתוב עבודות, ועל חוקרים לבצע מחקר בסיסי. ההיסטוריון ברנרד ביילין מהרווארד ציין, לאחר ביקור בישראל במאי 2006, כי "קיצוצים כוללים במימון האוניברסיטאות הביאו לפגיעה קשה במדעי הרוח, בעיקר בכל הנוגע לצמצום הסגל, זמינות כספי מחקר בכל הרמות ואפשרויות התעסוקה האקדמית, שהנן מוגבלות אפילו עבור המוכשרים ביותר מבין הסטודנטים הצעירים... ישנה בריחת מוחות לחוץ לארץ; ואילו לשאר מצפים תסכול והתפזרות בשוק העבודה בתפקידים הקשורים אך במעט בהכשרתם". במאמר שכתב סבר פלוצקר בעיתון ידיעות אחרונות, הוא מתאר באופן דומה תרבות אקדמית גאה לשעבר השרויה כעת בצניחה חופשית: "באין תקציבים אפילו לעוזרי הוראה, שלא לדבר על מרצים בעלי שיעור קומה עולמי, מתייבשים החוגים, בורחים המוחות המוכשרים, ננטשות הכיתות". אהרן צ'חנובר, חתן פרס נובל לכימיה, הסביר את השלכות הדעיכה הזאת בדברים שאמר לעיתון ידיעות אחרונות:

קיימת הידרדרות השכלתית בכל הרמות. אפילו אצל בעלי תארים אקדמיים, אני מוצא לשון עילגת, העדר עומק תרבותי, ובורות בהיסטוריה כללית ובתולדות עם ישראל... אני רואה קשר הדוק בין שקיעת הרוח הישראלית לבין שקיעת המדינה. בלי מדעי רוח ומדעי יהדות מפותחים, לא יתקיים מדע איכותי כלשהו במדינת ישראל. לא פיזיקה, לא כימיה, לא מתמטיקה ולא רפואה.

הקריסה המואצת של מדעי הרוח במדינה היהודית, לאחר שנים של דעיכה ממושכת, מתרחשת בתזמון אומלל במיוחד. אם יש בכוחם של מדעי הרוח להעניק לנו את הבהירות, החכמה והפרספקטיבה הנחוצים להכוונת העם היהודי, הרי שבזמן האחרון הקתדרות המופקדות על לימוד התחומים האלה אינן ממלאות את תפקידן נאמנה. כתוצאה מהעדר מנהיגות אינטלקטואלית יהודית

יצירתית בתפוצות, רבנים, חוקרים ומנהיגים קהילתיים אינם מסוגלים להציג מסר קוהרנטי לגבי המשמעות העשויה להיות ליהדות כיום – וללא מסר כזה, קשה יהיה לשכנע את הצעירים המוכשרים ביותר שזהות יהודית היא, בסופו של דבר, עמוקה יותר מהיצמדות בלתי רציונלית למורשת אבותיהם. המצב חמור אף יותר בישראל, שבה מאמצים ההוגים, החוקרים והסופרים המשפיעים ביותר השקפת עולם שאינה אוהדת את השאיפות התרבותיות של הציונות, והממסד האקדמי נכבש במידה הולכת וגוברת בידי חוגים רדיקליים המקדמים אפנות פוסט־מודרניות בתחומים כגון סוציולוגיה, היסטוריה, פילוסופיה ולימודי היהדות. לטענת החוגים הללו, העם היהודי אינו אלא "קהילה מדומיינת", מסגרת מלאכותית ללא כל בסיס אמיתי בהיסטוריה; מדינות־לאום כמו ישראל הן צורה פוליטית שאבד עליה הכלח המובילה מטבע הדברים לאפרטהייד; והחתימה להקמת מדינה יהודית הייתה ביסודה מפעל בלתי מוסרי. העובדה שהוגי דעות ציוניים לא גיבשו תגובה הולמת לעמדות כאלה מותירה את המנהיגים היהודיים של העתיד, הן בישראל והן בקמפוסים ברחבי המערב, ללא כלים מתאימים להגנה על זהותם ועל עקרונות המדינה היהודית.

טיפוח מנהיגות דגולה אינו מדע מדויק, אך גם לא תורה מסובכת. הוא מתחיל בחינוך, ובמיוחד במערכת אוניברסיטאית המעמידה לרשות הדור הבא של ילדי הפלא ההיי־טקיים תשתית של חשיבה והבנה שאינה מסתכמת בהכשרה מקצועית. פרויקט כזה מצריך השקעה מעמיקה במדעי הרוח היהודיים והמערביים, שכן, רק כך ניתן לסלול את הדרך לדור של אזרחים המבינים את משמעות העבר המשותף, את ההכרח בשירות למען הציבור, את הצורך בהקרבה, את כוחות הרוח, את חובות המוסר ואת הפוטנציאל הייחודי של העם היהודי. עלינו לזרוע בתנופה רחבה ולהשקיע בחינוך האיכותי של האוכלוסייה כולה כדי להצמיח את אנשי־העט, הפעילים, העיתונאים, השופטים, המדינאים וגיבורי התרבות של המחר. אפשר שאין תרופה מהירה לתחלואים הפוקדים כעת את החברה הישראלית: מנהיגים גדולים אינם נקנים או מיוצרים על פי דרישה; אך הם יכולים להופיע, במספרים מרשימים ובדיוק ברגעים הנכונים, כאשר הם נחצבים מסלע המורשת הקולקטיבית שלנו.

דוד חזוני הוא העורך הראשי של חכמת.